

Stav-stenen är en av de få ristningar, som äro signerade av ristaren Fot (jfr ovan U 167). Den röjer hans säkra smak och stora tekniska skicklighet. Ornamentiken är rikare än som brukar vara fallet hos Fot, och kompositionen är helt olika den i hans övriga signerade verk. U 177 är en av de vackraste och konstnärligt mest betydande av Upplands runristningar.

178. Stav, Roslagskulla sn.

Pl. 115.

I Stavs äng har en gång funnits ännu en runsten, ehuru av densamma endast obetydliga fragment ha blivit bevarade. Vid grävning i ängens västra del, 7 m. S om gärdesgården mot åkern och 80 m. NV om U 177, påträffades för några år sedan fyra stycken av en runsten, två större och två mindre. De förvaras numera i Statens Historiska Museum (inv.-nr 22758).

Granit. Ytan är slät och jämn. Ristningen tydlig. Fragment A 45×35 cm., fragment B 50×35 cm.

På fragment A finnas, utom ornament, runorna **ṛ iun**. Fragment B innehåller, liksom de mindre bitarna, enbart slingor.

179. Riala kyrka.

Pl. 116.

Litteratur: E. Vennberg i UFT h. 31 (1916), s. 275 f.; E. Brate, Svenska runristare (1925), s. 105; handlingar i ATA.

Avbildningar: UFT h. 31, s. 275; I. Schnell foto 1930 (ATA).

Vid Riala kyrkas restaurering 1892—93 hittades under kyrkgolvet två runstensfragment, som tillhört övre delen (toppstycket) av en runsten. År 1930 påträffades ett tredje fragment, utgörande nedre delen av samma sten, i östra delen av kyrkogårdsmuren. De tre delarna sammanfogades med hjälp av en på baksidan fäst träram med järnkrampor. Stenen har fått sin plats i stigluckan vid södra sidan av kyrkogården.

Sandsten. Höjd 0,94 m., bredd 0,90 m. Stenen är skadad nedtill, och på h. sidan saknas två stycken, varför även inskriften är defekt. Ristningen är tämligen djupt huggen och överallt tillräckligt tydlig.

Inskrift:

ioan · uk lifstain · litu · raisa · sta . . . a - · h - . . . faður · sin ybir · rist

Ioan ok Lifstæinn letu ræisa stæ[in] . . . faður sinn. Öpir rist[?].

»Johan och Livsten läto resa stenen . . . sin fader. Öpir ristade.»

Till läsningen: Intet sk finnes vid början och slutet av inskriften inom slingan; det saknas även framför 39 **y**. Likaså efter 6 **k**. F. ö. är sk mellan orden ett kort streck, lodrätt eller snett ställt. Av 10 **s** har nedre stapeln gått förlorad. Av 27 **a** är endast nedre delen bevarad med bst t. h. Av runan 28 är nedre delen av en hst klar. Övre delen av runan är avslagen. Av spår att döma har runan sannolikt varit **n**. De 3 säkra **n**-runorna i inskriften (4, 14 och 38) ha emellertid bst endast på h. sidan av hst. Av runan 30 är endast nedre delen av en hst bevarad. Av 31 **f** är endast nedre bst i behåll. 33—34 **pu** äro skadade. 39 **y** är tydligt stunget. 46 **t** har bst endast t. v. Möjligen har därefter funnits ett **i**, som gått förlorat i sprickan.

Joan, Jon är ett av de tidigast inlånade kristna mansnamnen. Det förekommer i flera uppländska runinskrifter; se U 216. — Om *Lifstæinn* se U 173 och 174.

Vallentuna härad.

Socknar: Össeby-Garn, Vada, Angarn, Vallentuna, Fresta och Hammarby.

Össeby-Garns sn bildades 1838 genom sammanslagning av de förutvarande socknarna Össeby (Ösby) och Garn. Av dessa hörde den V om Garnsviken liggande Össeby sn till Vallentuna härad och den N och Ö därom belägna Garns sn till Långhundra härad. Gränsen mellan de båda socknarna och därmed också mellan Vallentuna och Långhundra härad gick i Garnsviken. Den nuvarande Össeby-Garns kyrka är den gamla Garns sockenkyrka, under det att Össeby kyrka blott 1 km. S därom sedan hundra år tillbaka ligger som ruin. Till Vallentuna härad hörde under medeltiden även Täby sn kring södra delen av Vallentunasjön (nu i Danderyds skeppslag) och Eds sn V om Hammarby och Fresta (nu i Sollentuna härad). Om detta är ursprungligt, har sålunda en gång Vallentuna härad sträckt sig tvärs över det gamla Attundaland, från Mälarviken Skarven och Stäket i V till Garnsviken och Värtan i Ö.

Från det nuvarande Vallentuna härad äro kända sammanlagt 115 runristningar. Vallentuna härad är det runstensrikaste häradet i hela Uppland. Räknar man med häradet i dess ursprungliga utsträckning, stiger antalet till 155; större och mindre fragment äro då medräknade. Man skulle också kunna uttrycka saken så, att Vallentuna sn bildar centrum i Upplands största runstensområde, som sträcker sig över Täby sn i S och i N och V omfattar även delar av Seminghundra, Ärlinghundra och Sollentuna härad.

Ett flertal av de 115 ristningarna äro emellertid numera försvunna och endast kända genom äldre avbildningar och uppgifter: U 185, 187, 189, 191, 196, 197, 205, 206, 211, 213, 217, 218, 222—224, 228, 234, 235, 243, 245, 250, 261—264, 270, 274, 282, 283, 290, tillsammans 30. Av U 182 saknas det ena av de båda fragmenten. Av U 220 finnes endast halva inskriften i behåll. Av ytterligare 2 runstenar äro endast obetydliga fragment bevarade: U 215, 237. Att dessa runristningar äro försvunna, behöver emellertid icke betyda, att de alla äro förstörda, utan endast att de f. n. äro oåtkomliga (U 185, 211, 217, 261—264) eller dolda. Flera av dem torde i framtiden kunna komma i dagen. Av U 222 och 234 är ingen avbildning känd. Det återstår sålunda inom Vallentuna härad f. n. 85 runristningar.

Av de här i det följande under särskilda nummer förtecknade ristningarna äro åtskilliga endast mindre fragment: U 182, 183, 192, 196—198, 205, 206, 213, 215, 218, 221—223, 228, 242, 246, 250, 254, 264, 271, 278, 282, 290, 291. Bland fragmenten ha, naturligt nog, förlusterna under tidernas lopp varit förhållandevis större än bland de stora och fullständiga runstenarna, men de kompenseras av att också ett stort antal fragment ha påträffats under senare tider. Av de 85 här upptagna numren på f. n. bevarade runinskrifter äro 17 mindre fragment. Det återstår sålunda inom Vallentuna härad 68 större, mer eller mindre fullständiga runristningar. Av dessa äro 9 ristningar på berg eller jordfasta stenblock (U 209, 210, 248, 249, 251, 265, 266, 280 och 284) och 59 resta runstenar i egentlig mening.

För Bureus och hans medhjälpare voro redan de flesta av inskrifterna från Vallentuna härad kända. Tillsammans upptagas i deras samlingar icke mindre än 61 inskrifter. Det är ett ovan-

ligt gott resultat av vår första inskriftsinventering. Bureus själv har upptecknat 19 inskrifter (6 från Vallentuna, 6 från Fresta och 7 från Hammarby), Aschaneus 42 (21 från Vallentuna, 10 från Fresta och 11 från Hammarby), Rhezelius 55 (3 från Össeby-Garn, 1 från Vada, 2 från Angarn, 22 från Vallentuna, 10 från Fresta och 17 från Hammarby) och Axehiell 18 (4 från Össeby-Garn, 1 från Vada, 3 från Angarn, 6 från Vallentuna, 2 från Fresta och 2 från Hammarby). Det rikaste materialet har alltså insamlats av Rhezelius och Aschaneus. Rhezelii läsningar finnas bevarade i Burei samlingsbok F a 6 (liber 5); däremot finnes intet som angår Vallentuna härad i Rhezelii anteckningsböcker från åren 1635—38 »Monumenta Uplandica» (F c 6). Aschaneus var kyrkoherde i Fresta och Hammarby, och hade sålunda den bästa förstahandskunskap om dessa trakter. Hans uppteckningar från Fresta och Hammarby ingå ävenledes i Burei samlingsband F a 6 (liber 2). Huvudkällan för Vallentuna är Aschanei handskrift F b 18. Den är i 8:o och omfattar 428 sidor, av vilka dock ett hundratal äro oskrivna. F b 18 innehåller många vackra och relativt tydliga teckningar och ger ofta värdefulla upplysningar om runstenarnas plats och utseende.

Tyvärr finnas av Rhezelii hand endast ett jämförelsevis litet antal teckningar från Vallentuna härad i behåll (i F a 10: 1): U 180, 181, 193, 200, 201, 204, 229, 231, 232, 233, 251, summa 11 stycken. De kompletteras av 19 teckningar av Aschaneus (i F b 18): U 212, 215, 217, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 236, 237, 238, 239, 245, 247, 248, 251, och 3 teckningar av Bureus (i F a 10: 2): U 266, 275 och 294. Från Fresta och Hammarby finnas märkligt nog endast dessa 3 teckningar av Bureus, jämte tvenne träsnitt av en av runstenarna vid Vik, U 288.

Hur rikhaltiga våra första fornforskares samlingar voro från detta område framgår bäst vid en jämförelse med det material, som blev känt vid den andra runstensinventeringen under senare hälften av 1600-talet. I Antikvitetskollegiets inventering, de s. k. *Ransakningarna* 1667—84, kan Abraham Pedersson Wings berättelse betecknas som en av de bästa rörande fornminnen i Uppland. Den avgavs år 1673 och har överskriften »Inquisition och Förteckning på Monument och Antiqviteterne vthi Befallningsmannen Abraham Wings befallning hållen åhr 1673». Berättelsen omfattar Långhundra, Seminghundra och Vallentuna härader samt Åkers skeppslag.¹ I denna på prästernas och »andre gamble mäns» uppgifter grundade förteckning äro av de för Bureus kända inskrifterna upptagna endast 40 stycken eller ungefär $\frac{2}{3}$. Därtill komma 4 nya: U 186, 191, 249 och 270.

En betydande efterskörd gjordes emellertid vid antikvariernas resor. Träsnitten i *Bautil* äro, vad Vallentuna härad angår, signerade dels av J. Hadorph (J. H.) och P. Helgonius (P. H.), dels av Hadorph och J. Peringskiöld (J. P.). Dessutom är ett (U 225) signerat av P. Törnevall (P. T.), och ett träsnitt (U 264) är osignerat. Ritaren Helgonius företog sannolikt sin resa år 1683 (han blev detta år anställd i Antikvitetskollegiet), Peringskiöld i maj 1684. Nya inskrifter äro, signerade av Helgonius 9: U 185, 205, 206, 207, 218, 244, 268, 270, 290 och 291, och signerade av Peringskiöld 8: U 187, 188, 189, 190, 195, 208, 210 och 235; dessutom 1 osignerad: U 264; sammanlagt 19 inskrifter.

För stormaktstidens fornforskning hade alltså sammanlagt 83 av de här förtecknade 115 inskrifterna från Vallentuna härad blivit kända. Dessa finnas alla avbildade i *Bautil* (på sammanlagt 70 träsnitt)², med undantag av följande 10: U 204, 220, 222, 228, 232, 234, 239, 249, 263, 286. Av dessa finnas 9 i Burei samlingar, och en (U 249) är omtalad i *Ransakningarna*.

Under 1700-talet tillkom icke någon ny runinskrift från Vallentuna härad. O. Celsius har visserligen av U 203 iakttagit baksidan, där en slinga utan runor är huggen, men icke själva

¹ Den är, ehuru icke fullt nöjaktigt, utgiven i tryck av R. Dybeck i *Runa* 1848, s. 12—24.

² B 52—54, 56—74, 77—86, 88—97, 99, 100, 102, 104, 106—117, 232—240, 1129, 1135, 1153. Därtill kommer ett träsnitt av »Arkils tingstad» (B 55). U 204 och 286 saknas i *Bautil*, men finnas i *Monumenta*.

inskriften, som låg dold. I Liljegrens *Runurkunder* upptagas 82 nummer från Vallentuna härad (L 402—413, 416—432, 441—479, 591—599, 1554, 1624, 1626, 1900, 1901), men alla dessa äro hämtade ur källor från 1600-talet.¹

Genom Dybecks resor och publikationer blevo 14 nya inskrifter kända: U 192, 194, 196, 199, 209, 211, 223, 240, 242, 246, 252, 253, 254, 292. Under slutet av 1800-talet ha tillkommit ytterligare 3: U 184, 216, 282, och under 1900-talet icke mindre än 15; U 183, 197, 198, 203, 213, 214, 221, 230, 241, 250, 260, 265, 271, 278, 284.

180. Össeby-Garns kyrka.

Pl. 117.

Litteratur: B 233, L 591, D 2:169. Joh. Bureus, F a 6 s. 138, F a 10:1 n:r 126, F a 5 n:r 139, F a 1 s. 34; Ransakningarna 1667—84; J. Hadorph, *Resejournal* (i: Peringskiölds *Monumenta* 3); J. Peringskiöld, *Monumenta* 3, bl. 30; O. Celsius, SR 2, s. 148; N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762), s. 207 f.; *Kyrkoinventarium* 1829 (ATA); UFT h. 10 (1882), s. 217; G. Stephens, *Old Northern Runic Monuments* 3 (1884), s. 304; E. Brate, *Svenska runristare* (1925), s. 76, *Anteckningar* (ATA); T. J. Arne, *La Suède et l'Orient* (1914), s. 12; A. Bugge i *Namn och Bygd* 6 (1918), s. 80; R. Pipping, *Kommentar till Erikskrönikan* (1926), s. 414 f.

Äldre avbildningar: J. H. Rhezelius, teckning (i F a 10:1); Bureus, kopparstick (i F f 6, s. 63); P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds *Monumenta* och B 233); Dybeck a. a. (och Stephens a. a.); Brate foto 1904 (ATA); R. Fernqvist foto 1925 (ATA).

Runstenen fanns enligt Axehiellm (F a 6) »Vtan för Garns Wåkenhusdör» och enligt Rhezelius (F a 10:1) »För Wapenhus dören». Säkerligen är det denna runsten, som åsyftas i följande anteckning i *Ransakningarna*: »Wijdh Kyrckiodören på Garns Kyrckiogårdh står en Runasteen medh Runaskriff inrijtadt». Hadorph har antecknat (i sin »*Resejournal*») »En Runesten finnes uthom vapnhusdören» och (på träsnittet i Peringskiölds *Monumenta*): »Garn fram för wapnhusdören». Celsius: »Rar sten. ligger på kyrkiogården framför Vaknhuset. Vidi den 27 Maii 1728.» I kyrkoinventariet för Garns kyrka 1829 finnas följande uppgifter om runstenar: »På Kyrkogården. Uti sielfwa Kyrkodörren en Runsten, samt derinwid på Kyrkogården en dylik, något kullrig och af gröfre Stenart; men bokstäfwerna förnötte på bägge.» Med den förra avses U 181, med den senare U 180. Vid Dybecks besök låg stenen fortfarande på marken nedanför trappan till vapenhuset på kyrkans södra sida. År 1891 restes den på sin nuvarande plats, på planen mellan landsvägen och kyrkogården, 8 m. N om landsvägen och 20 m. S om södra kyrkogårdsmuren.

Ljusgrå granit. Höjd 2,75 m., största bredd 1,18 m. Den ristade ytan är svagt buktig och har flera ojämnheter. Ristningslinjerna äro smala och skarpa, i allmänhet dock fullt tydliga. Upptill på v. sidan är ett stycke av stenen avslaget. Det finnes i behåll på de äldsta teckningarna. F. ö. är ristningen tämligen väl bevarad.

Inskrift:

+ sihatr · uk + þurbiorn + uk · þurkrim + uk · erinmontr · × litu × reiss + stein + aftir + bropur + sin +
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60
 sikstnin + hn to i uiburkum
 65 70 75 80 85

Sighvatr ok Þorbiorn ok Þorgrimr ok Ærinmundr letu ræisa stæin æftir broður sinn Sigstæin. Hann do i Viborgum.

»Sigvat och Torbjörn och Torgrim och Ärenmund läto resa stenen efter sin broder Sigsten. Han dog i Viborg.»

¹ L 462 och 463 avse samma inskrift (U 251). L 413 och 1624 äro delar av samma sten (U 268). Av de återstående 80 inskrifterna äro 74 hämtade från *Bautil*, 2 från Peringskiölds *Monumenta* (U 204, 286) och 4 från Burei samlingar (U 220, 232, 234, 263).